

УДК 82.09

Тамара Лаврієнко

**МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ВИМІРИ КОНЦЕПТІВ
“ГРІХ-КАРА-КАЯТТЯ”
(НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ Н. ГОТОРНА ТА ПОВІСТІ
Г. КВІТКИ-ОСНОВ’ЯНЕНКА “СЕРДЕШНА ОКСАНА”)**

Висвітлено морально-психологічні виміри концептів “гріх-кара-каяття” у творах Н. Готорна та повісті Г. Квітки-Оснoв’яненка “Сердешна Оксана”.

Ключові слова: гріх, кара, каяття, моральний аспект, пуритани.

В українському літературознавстві Григорія Квітку-Оснoв’яненка прийнято вважати представником сентименталізму (хоч сам письменник заперечував це, підкреслюючи, що писав з “натури”, “по-своєму”, нікого не наслідував, бо мав перед очима прототипів, і життя давало йому вдосталь матеріалу). Сентименталізм, як ідейно-естетичне і художнє явище, своїм “укрупненим трактуванням чуттєвого світу багато в чому спричинив появу романтизму” [10, с. 618-619], одним з репрезентантів якого був американський письменник Натаніель Готорн. Згадани літературні напрями кінця XVIII- початку XIX століття утверджували чуттєву, ірраціональну стихію в художній творчості, орієнтувалися на апологію особистості та засвідчували переорієнтацію свідомості з “життя розуму” на “життя серця” [9, с. 47]. Саме такі риси домінували в творчості Натаніеля Готорна та Григорія Квітки-Оснoв’яненка, яких об’єднує ще й те, що в них на першому місці – духовне буття людини, її моральне вдосконалення. Неважко помітити, що в будь-якому соціальному явищі письменників цікавив передусім моральний аспект, а їхній світогляд ґрунтувався на гуманізмі, любові й пошані до людини. Одним з ключів до розуміння моралізаторських поглядів митців є їхнє трактування проблеми гріха і кари, що, на нашу думку, суголосно висвітлювали Готорн у романі “Багряна літера” (“The Scarlet Letter”, 1850) та Г. Квітка-Оснoв’яненко у повісті “Сердешна Оксана” (1841). Справді, все, що читачі дізнаються про героїв цих творів, обмежене лише тією гранню особистості, яка пов’язана безпосередньо з їхнім гріхом.

Зазначимо, що згадані твори відтворюють моральні засади різних світоглядних систем. У Квітки-Оснoв’яненка вони корелюють із періодом кріпацтва, в Готорна – з часом розквіту пуританізму. Як розуміємо, час і простір творів різний, але ідентичним є об’єкт авторського зацікавлення: триада “гріх-кара-каяття”. З першої сторінки “Багряну літеру” виповнюють описи жорстоких вчинків пуритан, а всі аспекти соціального буття представлені переважно в їх моральному вимірі, вони, так би мовити, піднесені до першорядних категорій добра й зла, до яких протягом століть зверталися новоанглійські пуритани [5,

с. 6]. За “Сердешною Оксаною” читачі можуть скласти для себе певне уявлення про тодішню епоху завдяки виразним картинам реальної дійсності, змодельованим на сторінках твору. Та, як влучно зазначила Л. Ковалець, Г. Квітку-Основ’яненка цікавив знову ж таки моральний вимір того чи іншого соціального явища, “його відповідність християнській моралі, тобто найбагатшим людським ідеалам. І наївно було б чекати від цього прихильника просвітительства еволюційного поступу закликів до радикальної зміни суспільних порядків” [6, с. 9]. Цього не скажеш про Готорна, який устами героїні стверджував, що “настане світле майбутнє, коли світ набуде зрілості і коли небо вважатиме за потрібне відкрити нову істину, що утверджує стосунки між жінкою і чоловіком на непохитній основі взаємного щастя” [1, с. 229] (“at some brighter period, when the world should have grown ripe for it, in Heaven’s own time, a new truth would be revealed, in order to establish the whole relation between man and woman on a surer ground of mutual happiness” [12, с. 240]).

Звісно, що релігійність Н. Готорна і Квітки-Основ’яненка мали доволі різний характер. Особливий відбиток на майбутнє світовідчуття українського письменника справило його прозріння у Курязькому монастирі в шестирічному віці після чотирьох років сліпоти. Це позначилось на такій рисі його характеру, як побожність [9, с. 6]. Крім того, він якийсь час був монахом. Звідси його підвищений інтерес до моральної проблематики.

Натомість, Н. Готорн ще в юності в розмові з матір’ю заявив: “Священиком не буду!” [3, с. 28]. Під час навчання в коледжі йому особливо не подобався обов’язок відвідувати щонеділі церкву та вислуховувати “кальвіністську проповідь Президента чи якого-небудь любителя пекельного вогню і сіри” [11, с. 159]. Отож ревним і палким пуританином він не став, оскільки не сприймав релігійного фанатизму. Втім, у вступному начерку до роману “Багряна літера” Готорн визнає, що “риси сильних натур пуритан такі спостерігаються і в його характері” [1, с. 9] (“strong traits of their nature have intertwined themselves with mine” [12, с. 8]). Загалом, Готорну властиве амбівалентне ставлення до пуританізму: з одного боку, він засуджує прояви жорстокості окремих його прибічників, а з іншого – вже сама наявність моральної проблематики в їхній ідеології йому дуже імпонувала, бо це відповідало моралізаторському ладу його мислення.

У центрі аналізованих нами творів – гріх, його покарання та каяття. Саме крізь призму цих концептів творяться образи головних героїнь творів. У Квітки-Основ’яненка це – Оксана, шістнадцятирічна дочка заможної вдови, “білявенька, моторненька, швидка, прудка, на річах бойка, проти усякого звичайненька. Усе на ній штепненько, чепурненько, общипано, так усім дівкам краса, тільки б на неї одну і дивився” [4, с. 282, 285]. Героїня постає перед читачем ще до скоєння нею “злочину”. Автор її ґрунтовно характеризує, описуючи місце, де вона мешкає зі своєю матір’ю, та обставини, за яких познайомилась зі своїм спокусником – “копитаном”. З усього видно, що автор їй симпатизує, хоч

часом і закидає легковажність та лінькуватість, за словами матері. Та й сама Оксана хотіла б “не поратись нічого, а тільки хороше жити, щоб пити і їсти, і хороше ходити було що” [4, с. 289]. Позитивно характеризує героїню і її ставлення до бідняків, бо “хоч би яка весела була, та побачить старця, каліку або погорілого, вже вона усе покине – зараз до нього, розпитує, розпрошує, озиме за руку, поведе до себе, нагодує, обділить чим бог послав, на дорогу дасть і випровадить за село; тільки і видно її, як вона коло бідності в’ється та знай слізозьки утира” [4, с. 284]. Образ головної героїні увиразнюється образами інших персонажів повісті. Це, передовсім, Оксанина мати, Векла Ведмедиха – “розумна, розсудлива, богобоязна і чесного роду” [4, с. 281]. Вона осуджує “горді думки” дочки про небажання “вийти за мужика”, кажучи: “Се тобі смущеніє від нечистого, господи нас борони від нього! Гляди тільки, щоб тебе сі думки не завели в погибель...” [4, с. 289]. Проте власний малообґрунтований намір підняти вище селянського світу і водночас знайти природне й вірне кохання штовхає Оксану на шлях жорстоких поневірянь і горя [9, с. 62]. Гріх, якого так остерігалась і сама героїня, і її мати (“дівча молоде, щоб не загубила слави...” [4, с. 284]), руйнує все їхнє життя.

Якщо образ Оксани Квітка-Основ’яненко подав послідовно в розвитку – від веселої, жартівливої і безтурботної дівчини до трагічної долі покритки, то в Натаніеля Готорна читач знайомиться з головною героїною Естер Прін (Hester Prinn) тоді, коли вона зайшла у конфлікт зі всім світом. Ні ситуації зустрічі зі співучасником злочину, ні опис умов її життя автор не подає. Гріх скоєно, і в результаті – привселюдне покарання Естер біля ганебного стовпа. Таким чином, у романі Готорна неморальні вчинки і гріхопадіння виведені за межі розповіді. Вони присутні в текстах або в абстрактній інформації чи в легендах. Цілком очевидно, що, не маючи якихось прихованих мотивів, Естер щиро й безкорисливо кохала свого спокусника – священика, та навіть із дитиною на руках відчуває свою правоту, своє право на любов і щастя, яке всім оточуючим здається ганебним порушенням моральності. Тоді як Оксана цілком погоджувалася й підтримувала моральні засади свого середовища, Естер не бажала приймати суворих пуританських законів. Тож недаремно А. Левінтон у передмові до “Багряної літери” визначає основний конфлікт роману як конфлікт між невблаганною мораллю пуритан, що опираються на в’язницю й ешафот, як на основні засоби впровадження добродетності, і паростком свобідного почуття любові, слабким і обляямим, та в свою чергу символом свободи особистості [8, с. 16]. Автор наділив засуджену пуританку неземною красою й мужнім характером: “Молода жінка була висока на зріст, її сильна фігура дихала бездоганною вишуканістю. В густому, темному і блискучому волоссі іскрились сонячні промені, а лице, окрім правильності рис і яскравості барв, вирізнялось глибокими чорними очима. Була в її зовнішності також якась аристократичність у дусі тодішніх вимог до витонченої жіночої краси” [1, с. 46] (“The young woman was tall, with a figure of perfect elegance on a large scale. She had dark and abundant hair, so glossy that it threw off the sunshine with a gleam, and a face which, besides being beautiful from regularity of feature and richness of

complexion, had the impressiveness belonging to a marked brow and deep black eyes. She was ladylike, too, after the manner of the feminine gentility of those days” [12, с. 46-47]). Основним засобом характеристики Естер Коренева М.М. називає психологічний аналіз, в якому Готорн досягає надзвичайної тонкості і глибини. Повз його увагу не проходять найменші порухи її душі. Письменник вловлює не тільки загальний хід думок героїні, зміну настроїв, а й мимовільні імпульсні пориви, що захоплювали цю пристрасну особу. Показуючи внутрішній світ Естер, Готорн переконливо показує її перевагу над оточенням [7, с. 196].

Для контрасту “милої” правопорушниці з ”поважними жінками і добрим парадіянками” (як величають себе пуританки) Н. Готорн описує натовп, що так пишно вдивляється в засуджену, як “твердокам’яних та безжалісних” (“hard-featured and pitiless”), “вигодуваних на мало вишуканій духовній поживі” (“with a moral diet”), “похмурих чоловіків і недобррозичливих жінок” (“stern-browed men and unkindly visaged women”) [1, с. 44-49] ([12, с. 44-48]), добропорядність яких трималась хіба що на боязні ешафоту. Насправді ж, як згодом за допомогою магічного багряного знака виявляє Естер, бостонські мешканці лише зовні підкоряються суворим законам суспільства, а потаємно прямують за голосом почуття. Така помста природи за антиприродні постанови пуритан [8, с. 18].

Таким чином, якщо у Квітки-Основ’яненка висока мораль українського суспільства споконвіків була оберегом роду й народу, та в умовах нерідко важких і нестерпних формувала сприятливу для миру й злагоди атмосферу [2, с. 40], то Н. Готорн дає зрозуміти, що моральний імпульс у житті пуританського суспільства давно втрачений, а зовнішнім примусом – судом, в’язницею і привселюдними покараннями – неможливо змусити людину бути моральною. Мораль повинна бути закладена в душі людини, а покарання її має полягати в муках совісті... [8, с. 12].

Саме на душевних муках і процесах самогубства героїні зосередили увагу Квітка-Основ’яненко і Н. Готорн. У своїй повісті український письменник, як стверджує І. Лімборський, “намагався обґрунтувати тезу про те, що повернутися до норми можна тільки завдяки порядному ставленню до інших людей. Відтак герой стверджувався не лише через дію, а й через психологічні переживання, через внутрішнє усвідомлення своєї поведінки, яка в перспективі претендувала на те, щоб стати осмисленим актом діяльності” [9, с. 64]. Крім того, Квітка-Основ’яненко схилився до думки, що вади можна здолати, якщо спробувати відмовитись від себелюбства та егоїзму, довіритись власній природі й природним почуттям. У цьому відчувається перегук із просвітницьким уявленням про те, що чим далі людина відійшла від природи і природних почуттів, тим більше вона схильна до неправедних вчинків, порочності і зла. Прикладами можемо вважати спокусника Оксани – “копитана” та законного чоловіка Естер – Чілінгворса, поведінка яких неприйнятна для людей, чутливого серця і честі, з якими якраз і пов’язуються безпосередні вияви почуттів [9, с. 60].

Вперше Естер Принн із немовлятком на руках з'являється біля ганебного стовпа на центральній площі міста, “виставлена, неначе статуя безчестя, на осміяння наговпом” [1, с. 67] (“standing up, a statue of ignominy, before the people” [12, с. 65]). Автор порівнює її з мадонною, неодноразово називає “нещасною злочинницею” (“the unhappy culprit” [12, с. 50]). Незважаючи на жорстокість покарання, бо “не існує кари більш суперечної людській природі, ніж позбавлення злочинця можливості захвати лице від сорому” [1, с. 50] (“there can be no outrage against our common nature than to forbid the culprit to hide his face for shame...” [12, с. 49]), письменник схвалює те, що “видовище людського гріха і сорому” (“the spectacle of guilt and shame”) навіть мимовільний страх, а це означає що “суспільство ще не настільки розбещене, щоб сміятись там, де слід тремтіти” [1, с. 50], (“before society shall have grown corrupt enough to smile, instead of shuddering, at it” [12, с. 49]) – висновує Н. Готорн.

Наділена загальною недобррозичливою увагою, інколи Естер відчувала, що зійде з розуму або голосно закричить і кинеється з ешафота на землю. Спасіння від “жорстокого гніту неблаганної дійсності” її душа знаходила у спогадах, важливе місце в яких займала мати, “її наповнений турботливою, тривожною любов'ю погляд, який назавжди зберігся в пам'яті Естер і багато разів лагідно застерігав – навіть після того, як мати померла – від помилок на життєвому шляху” [1, с. 52] (“her mother's face, with the look of heedful and anxious love which it always wore in her remembrance, and which, even since her death, had so often laid the impediment of a gentle remonstrance in her daughter's pathway” [12, с. 51]).

Про “материнське серце і душу” Квітка-Основ'яненко заговорив ще у вступі своєї повісті. Образ матері Оксани проходить крізь весь твір. Саме мати застерігала дочку від великого гріха, а та в свою чергу так боялась втратити довіру неньки, впевненої, що “хоч Оксана й шутлива, і жартівлива, та не загубить себе: вона зна, що є гріх і погибель; вона не напустить на себе слави” [4, с. 305]. Картаючи себе за скоєний “злочин”, Оксана в першу чергу згадує про матір: „Я не достойна жити на світі божому; мені не можна бути з людьми!.. Я вбила матінку мою ріднесеньку! Що вона тепер без мене?.. Вона не переживе такого сорому!.. ” [4, с. 318]. Та Векла простила, і в її уста автор вкладає на правду значущі слова: “Бог і сам проща грішників, і нам, грішним, велить прощати ворогам нашим...” [4, с. 335].

Втім, у пуританського суспільства свої закони і способи покарання. За злочин Естер, враховуючи “поблажливість і милосердя” суддів, присудили “всього-на-всього” простояти три години біля ганебного стовпа, а потім до кінця життя носити на грудях “знак безчестя”: “таким чином, вона буде ходячою проповіддю про згубність гріха до тієї пори, поки сороміцький знак не закарбується на її могилі” [1, с. 55] (“thus she will be a living sermon against sin, until the ignominious letter be engraved upon her tombstone” [12, с. 56]). Та найбільшим знаком її прогрішення, прямим результатом вини є маленька Перл (від англ. Pearl – перлина), “щось нескінченно дороге, куплене ціною всього надбання Естер” [1, с. 78] (“as being of great price – purchased with all she had – her mother's

only treasure” [12, с. 79]), у виховання якої вона вклала багато сил і енергії. Цікаво, що зі всіх героїв “Багряної літери” Перл є найбільш далекою від пуританських звичаїв, перейнята до них інстинктивною ворожістю природної незіпсованої істоти. В душу Естер Прінн, що “блукала без дороговказної нитки в понурому лабіринті думок” (“wandered without a clew in the dark labyrinth of mind” [12, с. 149]), бувало, закрадалась страшна думка: “чи не краще відразу відправити Перл на небо і віддатись волі вічного судді?” [1, с. 148] (“At times, a fearful doubt strove to possess her soul, whether it were not better to send Pearl at once to heaven, and go herself to such futurity as Eternal Justice should provide” [12, с. 149]). Подібний намір позбутись дитини був і в Оксани, бо у хвилини розпачу побачила в Митрику свого “урага”, “губителя”: “Нашо він родився на світ? На стид, на лихо, на горе... Прибери його, Господи, поки ще я не дійшла до матері!” Та схаменувшись, Оксана твердо вирішила: “Коли я не вмiла бути дочкою, так буду вже матір’ю!”, а далі “стала вп’ять молитися і бога прохати, щоб протиставив їй сей тяжкий, смертельний гріх” [4, с. 326].

Зрозуміло, що маючи на собі “печатку, нестерпнішу для жіночого серця, ніж клеймо на чолі Каїна” [1, с. 75], у стосунках з суспільством Естер відчувала себе вигнанкою: “Всі були проти Естер. Світ був налаштований вороже. ...вона ніде не знаходила прихистку і підтримки” [1, с. 147-148] (“Everything was against her. The world was hostile. ...there was home and comfort nowhere” [12, с. 148-149]). Коли грішниця опинялася в натовпі, то зазвичай навколо неї утворювався невеликий простір – “щось на зразок чарівного круга, за межі якого ніхто не наважувався переступити...” [1, с. 207]. Та й Квітчиній Оксані було непереливки серед односельців, які сміялися та глузували з неї так, що та “од стида і світу не бачила”: “А що? Погуляла за салдатами? Добула слави? Неси салдатченка матері на втіху. Чи байстрюком матері хвалиться йдеш? Не дивись на мене, паплюго!” [4, с. 333].

Поведінкова парадигма “каяття” в Готорна та Квітки-Основяненка будується на прославленні альтруїстичної активності та самозгубі героїнь. Так, Естер Прінн присвячує своє життя служінню людям, які цураються та нехтують нею. Весь надлишок свого заробітку вона віддає нещаснішим за неї, що нерідко “зневажають руку, яка їх кормить”. Естер тратить свій час на пошиття простого одягу для бідняків і сподівається, що подібні самопожертви заглядять їй провини. Такий альтруїзм і співчутливе ставлення до людських страждань виявляються здатними перетворити царство боротьби проти всіх на дружнє товариство людей, пов’язаних любов’ю, і змінюють Естер перелюбну (adulteress) на гідну поклоніння (admirable): “Вона стала вираженням чогось достойного глибокого співчуття, і на неї тепер дивились не тільки з трепетом, але й з повагою” [1, с. 229].

Мусимо сказати про ще один момент, який стосується безсумнівного зв’язку аналізованих творів у висвітленні морально-психологічного аспекту. Незаперечним доказом каяття Естер та Оксани є їхня самокритичність. Насамперед це стосується деяких змін у їхній

зовнішності. Так, героїня “Багряної літери” для свого ж покарання одягає темні сукні з грубої матерії, а своє розкішне волосся навмисно ховає. Естер терпляче носить багряну букву і вважає, що та відпала б сама, якби вона була цього достойна. Не менш критична до себе й героїня “Сердешної Оксани”, яка без вагань обрізає свою пишну косу, бо “як не вміла зберегти своєї слави, не достойна носити і дівочої краси!” [4, с. 320]. Крім того, безумовною ознакою Оксаниного каяття та усвідомлення ганебності свого вчинку є її відмова одружитись із сільським парубком Петром, який прощав усе. “Як не можна приставити знову моєї коси, так не можна мені стати достойною чесного чоловіка; не принесу нікому безчестя, не зав’яжу чужого віку, не остигну ніякої сім’ї, не піду ні за кого”, – клялася Оксана.

Отже, в розгортанні концептів “гріх-кара-каяття” Натаніель Готорн і Г. Квітка-Оснoв’яненко в багатьох аспектах суголосні. Головні героїні “Багряної літери” та “Сердешної Оксани” самокритичні й гідно сприймають осуд людей, усвідомлюють свою любов як гріх (і автори ніде їх прямо не виправдовують), відчують на собі, як тяжко бути “відшепенцем”, практично викинутим із суспільства.

1. Готорн Н. Алая буква. – Л., 1978. – 246 с.
2. Жулинський М. Г. Квітка-Оснoв’яненко // Дивослово. – К., 2004. – №10. – С. 39-43.
3. История литературы США. Литература середины XIX века (поздний романтизм). – М.: Наследие, 2000. – Т. 3.
4. Квітка-Оснoв’яненко Г. Вибрані твори. – К.: Дніпро, 1983. – 350 с.
5. Ковалев Ю. Легенды и реальность (о творчестве Натаниеля Готорна) // Н. Готорн. Дом о семи фронтонах. Роман. – М.: Худож. лит., 1975.
6. Ковалець Л. Про Квітчину “Сердешну Оксану” і не лише про неї // Дивослово. – 1998. – 1998. – № 5. – С. 8-10.
7. Коренева М.М. Романтическая поэтика Готорна // Романтические традиции американской литературы XIX века и современность. – М.: Наука, 1982. – С. 160-204.
8. Левинтон А. Натаниель Готорн и его роман “Алая буква” // Готорн Н. Алая буква. – Л., 1978. – С. 3-24.
9. Лімборський І.В. Творчість Григорія Квітки-Оснoв’яненка: Генеза художньої свідомості, європейський контекст, поетика. – Черкаси: Брама-Україна, 2007. – 108 с.
10. Літературознавчий словник-довідник / Р.Т. Громяк, Ю.І. Ковалів та ін. – К.: ВЦ “Академія”, 2006. – 752с.
11. Hawthorne N. The Letters, 1813-1843. Ed.by Thomas Woodson, Neal Smith.The Centenary Edition of the Works of Nathaniel Hawthorne. – Ohio: State Univ. Press, 1984. – V.15. – 117 p.
12. Hawthorne N. The Scarlet Letter. – New York, 1999. – 254 p.

Summary

The article examines the moral and psychological measures of the concepts “sin-punishment-repentance”. The emphasis is made on the similarities of their elucidation in the works by N. Hawthorne and the story by G. Kvitka-Osnovjanenko “The Hearty Oksana”.

Key words: sin, punishment, repentance, the moral aspect, puritans.

Стаття надійшла до редколегії 18.10.2007